

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

analysant: ten eerste datgene wat de analysant hem wil vertellen; ten tweede datgene wat hem of haar ontsnapt en daarmee een zekere waarheid onthult vanuit de duisternis van het onbewuste; en ten derde het in zich opnemen van de onvoorstelbare complexiteit van alle wegen en weggetjes die alle kanten opgaan, elkaar kruisen en wellicht ook doodlopen, en die vanuit een helikopterblik bekeken kunnen worden. Het dolen door het labyrint dat de analysant aanbiedt behoort nu eenmaal tot het terrein van de gelijkzwevende aandacht (pp. 91-92). De analyticus is op zoek naar het subject, niet zozeer naar het *gedeelde* subject maar veeleer naar het *verdeelde* subject, het subject dat uitgestrooid is over een eindeloos aantal betekenaars. Het verdeelde subject dat als een vlinder van bloem naar bloem gaat, soms iets vindt maar vaak ook niet en ten slotte toch met iets waardevols thuiskomt.

En dan raakt de auteur aan iets waar niet-lacanianen en sommige zelfverkleerde Lacan-adepten veel moeite mee lijken te hebben: de status van het subject. Zo heeft volgens Lacan het subject geen substantie en manifesteert het zich als effect van het spreken. Meestal wordt het subject in een ontkennde formule gegoten: het subject is niet iets, het is niet een *human being*, het is niet het onbewuste. Wat is het dan wel? Het subject is het ding dat spreekt en dat onderworpen is aan het onbewuste. Het laatste hoofdstuk gaat over de *graphé* (het grafeem) van verlangen dat dienst kan doen als model van het luisteren met een gelijkzwevende aandacht. Dries Roelandts waarschuwt met Lacan voor een makkelijk begrip van het grafeem; het mag niet leiden tot een reïficatie van het subject. Het subject heeft geen substraat. Het subject en het individu zijn twee verschillende zaken. Bij Lacan is niet de drift het uitgangspunt van de beweging, maar de structuur die de drift of het verlangen al vorm heeft gegeven. Het uitgangspunt in het grafeem wordt aange-

duid met $\langle \Delta \rangle$ en wordt meestal vereenzelvigd met verlangen of drift. Deze oorsprong wordt verduisterd zodra de keten van betekenaars wordt doorkruist. Pas bij de sprong van de ene betekenaar naar de andere licht er betekenis op. Tussen de betekenaars manifesteert zich een onoverbrugbaarheid tussen woord en ding. De auteur brengt het complexe grafeem tot leven aan de hand van sprekende voorbeelden uit de praktijk.

In het *slotakkoord* van dit boek stelt Dries Roelandts ons enigszins gerust dat het luisteren naar het onbewuste middels de gelijkzwevende aandacht toch niet zo moeilijk is als de impact van het grafeem doet vermoeden.

Dit boek is een aanrader voor eenieder die geïnteresseerd is in de werking van het subject dat anders dan in het normale leven oplicht tijdens een analyse waar de gelijkzwevende aandacht een fundamentele rol speelt. Dries Roelandts leidt ons door deze moeilijke materie op een aansprekende wijze.

De psychiatrie op zoek naar haar verloren psyche

Bespreking van

Jos de Kroon (2021). *Nulgraad van de psyche — Het binnen en buiten van het subject — Een structuralistische benadering in de psychiatrie*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant. ISBN 9789044138399, 165 pp., € 21,90

MARC HEBBRECHT

Dr. Jos de Kroon is psychiater-psychoanalyticus en was vroeger werkzaam zowel bij Reinier van Arkel te Vught als in de eigen praktijk te Eindhoven. Zijn interessegebied is het freudo-lacaniaanse veld, met een accent op de studie van het psychotische subject. Hij

is ook actief in de International Society for Psychological and Social Approaches to Psychosis (ISPS). Hij heeft meerdere boeken geschreven waarin hij de psychiatrie kritisch-historisch benadert.

Jos de Kroon is uitstekend in staat om te beoordelen welke weg de psychiatrie inslaat. Hij uit zich kritisch over haar visie waarbij de mens wordt gezien als een machine waarvan het gedrag volledig gedetermineerd is door een neuronaal netwerk. Volgens De Kroon is de somatische revival aan het eind van de twintigste eeuw een reactie op de antipsychiatrie die een grote sociale impact had in de jaren zestig, toen hij in opleiding was. Het trauma van de antipsychiatrie heeft een bedreigende indruk gemaakt op de somatisch georiënteerde psychiatrie, met als gevolg een extreem monistisch materialistische positionering (p. 39). Tegenwoordig is het naturalistische standpunt dominant. Dit is volgens De Kroon een gemankeerd standpunt dat geen recht doet aan de complexiteit van de psychose. Centraal staat nu het onder controle krijgen van de symptomen met psychofarmaca en gedragsmodificerende technieken. Met als kwalijk neveneffect dat het regime van beheersing en controle veel digitale administratie met zich meebrengt. De hedendaagse psychiater die werkzaam is in een instelling, heeft weinig contact met zijn patiënten, maar zit voornamelijk achter zijn computer of neemt deel aan vergaderingen om de dwangmatige controledwang van de overheid en de zorgverzekeraars te bevredigen. Terwijl de patiënt zich toenemend vereenzaamd voelt. De beschrijving van de institutionele psychiatrie van De Kroon is zeer herkenbaar.

Hij suggereert een oplossing waarbij de psychiatrie opnieuw op zoek moet naar de verloren psyche. Zijn uitstap naar de mythologie spreekt mij aan (p. 112): «In de mythologie verwijst psyché naar een jonge vrouw die zo mooi was dat niemand met haar wilde trouwen. Na vele wonderlijke avonturen trouwde ze uiteindelijk met de

god Eros en kregen zij een dochtertje dat de naam Hedone kreeg. Het Griekse werkwoord *psuchein* betekent leven geven. Het woord *psyche* komt oorspronkelijk van het werkwoord *psycho* wat blazen betekent. *Psyche* betekent oorspronkelijk kracht die het leven verwekt, toeblaast en die in het hoofd zetelt. Ook levensadem en ziel, zielskracht, moed, wilskracht, geest, verstand.» In dit boek probeert De Kroon een visie in te brengen die stoelt op het Franse structuralisme en die tot een andere bejegening van mensen met een psychose kan leiden (p. 119). De psychiatrie kan de *psyche* terugvinden als ze terug te rade gaat bij de fenomenologie en de psychoanalyse die de moeilijkheden rondom het subject onderkennen. De psychiater dient vooral fenomenologisch te luisteren naar psychotici en zijn oordeel op te schorten.

De notie van subject(wording) krijgt veel ruimte. Het kind wordt door de afwezigheid van moeder gedwongen zich haar te verbeelden. Maar dat is nog niet alles, want die tegenwoordigstelling moet voltooid worden met een symbolische representatie, het verwoorden van het afwezige object. Bij de ontwikkeling van het kind wordt er dus tweemaal een afstand gecreëerd: de ene keer een afstand bij het waarnemen en de andere keer bij de aanvang van het symbolisatieproces. De ruimte die bij deze dubbele scheiding ontstaat, houdt een leegte in, een niets. Enerzijds is er de scheiding tussen subject en object, en anderzijds speelt de scheiding zich af binnen het subject zelf. Deze laatste scheiding wordt door Lacan *aliénatie* genoemd. Het subject is per definitie een gedeeld subject, oftewel een wezen dat door te spreken telkens de gegevenheid van het niet samenvallen van woord en ding herhaalt. Bij ieder woord dat wordt gesproken, wordt een gat in het zijn geslagen. Het niets genereert een verlangen dat ernaar streeft de leemte op te vullen. Het zal inmiddels duidelijk zijn dat dit niet mogelijk is, omdat telkens een nieuw symbool daartoe

wordt gebruikt, dat opnieuw een gat slaat in het zijn van de dingen.

Wil de wetenschap universeel zijn en haar aanspraak op de waarheid recht doen, dan dient zij het subjectieve een plaats te geven. De psychoanalyse dient de taak op zich te nemen het subjectieve te verdedigen tegen het oprukkende objectivisme.

De notie van het niets wordt in het boek verder onderzocht vanuit klinisch-psychiatrisch, lacaniaans-psychoanalytisch en filosofisch oogpunt (Nietzsche, Heidegger, Sartre, Kant, Zizek, Hegel, Lacan). In de kliniek van het niets vertegenwoordigt de dubbelgangerswaan (Capgras) de mildeste vorm van deze confrontatie, bij de negatieve hallucinatie komt de patiënt al iets dichter in de buurt van het niets, maar in de nihilistische waan (Cotard) lijkt de patiënt er helemaal mee samen te vallen (p. 111). Het subject is op niets gebaseerd. Het niets genereert het verlangen, het verlangen naar de Ander, die het subject kan vullen, maar nooit helemaal. Er blijft altijd iets te verlangen over. Het vulsel van het subject is een illusie. De leegte in het individu wordt van buitenaf gevuld (pp. 145-149).

De Kroon weet duistere lacaniaanse concepten helder en toegankelijk te brengen, zoals *manque à être*, extimiteit en <object kleine a>, dat hij bijvoorbeeld illustreert aan de hand van de roman *La disparition* van Georges Perec, waarin de letter e, die nochtans het meest voorkomt in de Franse taal, systematisch ontbreekt. <Object kleine a> verwijst naar iets wat er niet meer is, naar een niets wat tegelijkertijd een enorme aantrekkingskracht heeft. Op dit gemis is het verlangen gebaseerd.

De lezers van dit Tijdschrift en vooral zij die lacaniaans geïntereerd zijn zullen naar verwachting veel herkennen in De Kroons kritische visie op de huidige psychiatrie. Zijn boek zou vooral de huidige opiniemakers in de psychiatrie moeten bereiken. De vraag blijft echter of deze willen luisteren naar deze alternatieve visie. Wellicht zijn arts-

assistenten in opleiding psychiatrie de geschiktste doelgroep voor dit boek, want zij ondervinden aan den lijve wat De Kroon aan de kaak stelt.

Over supervisie

Bespreking van

Nancy McWilliams (2021). *Psychoanalytic supervision*. New York: The Guilford Press. ISBN 9781462547999, 121 pp., \$ 40,00

RONNY VANDERMEEREN

Naast theoretische vorming, technisch-praktische vormingsessies en een eigen leertherapie vormt supervisie en gesuperviseerde praktijk een vierde pijler van elke opleiding psychoanalytische psychotherapie. Maar in verhouding tot de andere drie pijlers heeft de literatuur over supervisie nog heel wat in te halen. En empirisch onderzoek over supervisie blijkt al helemaal schaars vergeleken met psychotherapieonderzoek. Nochtans beschikken we over enkele lovenswaardige initiatieven, zoals Scharff (2014) en Shmukler (2017). En ook in het Nederlandstalige gebied werden al belangrijke bijdragen gebundeld (Hebbrecht & Vliegen 2013; Vanaerschot, Nicolai & Daansen 2021). Vorig jaar verscheen dan *Psychoanalytic supervision* van Nancy McWilliams, die we met de vvpt in maart voor een volledige *day of teaching* mochten ontvangen. Zij noemt dit haar coronaboek, daar de beperkingen rond de COVID-19-crisis haar de tijd gaven om wat zij heeft geleerd rond supervisie binnen een carrière van vijftig jaar eindelijk te boek te stellen. Supervisie is tenslotte een gebied waar klinische ervaring en verworven klinische kennis bruikbaar kunnen zijn dan de laatste bijdrage uit wetenschappelijk onderzoek. Eerder dan te focussen op vaardigheden richt McWilliams zich in dit boek